

М. П. ОЛЕНКІВСЬКИЙ

Любимівка III — нова пізньопалеолітична пам'ятка на Нижньому Дніпрі

Висновки та узагальнення для пізнього палеоліту північнопричорноморських степів до цього часу базувалися на матеріалах Північно-Східного Приазов'я (тобто вже Північно-Східного Причорномор'я) та Північно-Західного Причорномор'я, тому дослідження пізнього палеоліту Нижнього Дніпра як центрального району степової частини Північного Причорномор'я є однією з актуальних проблем у вивченні цього періоду всього північнопричорноморського регіону.

Перші пізньопалеолітичні знахідки на Нижньому Дніпрі виявив Д. Я. Телегін у 1953 та 1957 рр. поблизу сіл Князе-Григорівка Великолепетиського та Софіївка Каховського районів Херсонської області¹. Зібрані колекції не перевищували десяти крем'яних виробів. У 60-х—на початку 70-х років А. В. Бодяньський відкрив кілька пізньопалеолітичних місцезнаходжень поблизу смт Василівка і с. Балки Запорізької області та с. Ільбінка Дніпропетровської області. У 1968 р. В. Н. Станко виявив неподалік с. Любимівка Каховського району Херсонської області, на лівому березі Дніпра, три пізньопалеолітичних місцезнаходження — Любимівський пляж, Сомову та Веливальську балки². Зібрані цими дослідниками колекції не перевищували 100—140 крем'яних виробів. Кілька нових пізньопалеолітичних пам'яток на Нижньому Дніпрі з 1974 р. знайшов автор. Серед них Любимівка III.

Місцезнаходження Любимівка III виявлено в 1976 р. на розмитому Каховським водосховищем березі на рівні третьої тераси* в 1,3 км на захід від Сомової балки. Матеріал пам'ятки складається лише з крем'яних виробів, зібраних вздовж берега. Висота берегового відшарування у районі зборів близько 10 м. Протяжність зборів досягла 0,3 км, що безумовно пов'язано з переміщенням крем'яних виробів вздовж берега хвилями.

Зібрана колекція крем'яного інвентаря складається з 360 предметів. Сировиною служив гальковий і жовняний кремінь. Ділянки з кіркою трапляються переважно на відщелах з ретушшю, рідше — на пластинках без ретуші і, як виняток, на пластинках з ретушшю та інших виробах з вторинною обробкою. Кремінь доброї якості — сірий усіх відтінків, зрідка — чорний та жовтуватий, напівпрозорий та непрозорий. Більшість крем'яних виробів патинізовано. Патина майже виключно блакитна і лише окремі кремені покриті біло- або сіро-блакитним нальотом. Обпалені вироби у колекції поодинокі.

Технічні показники розщеплення кременю такі:

Нуклеуси	— 4
Нуклевидні уламки	— 4
Сколи нуклеусів	— 8
Відщепи (знаряддя на них)	— 206
Пластини (знаряддя на них)	— 125
Відходи виробництва (уламки, речерчасті та різцеві сколи)	— 13
Всього :	— 360

* Верхня кромка берегового обриву зараз знаходиться на висоті 24—26 м відносно рівня Дніпра (до заповнення водосховища).

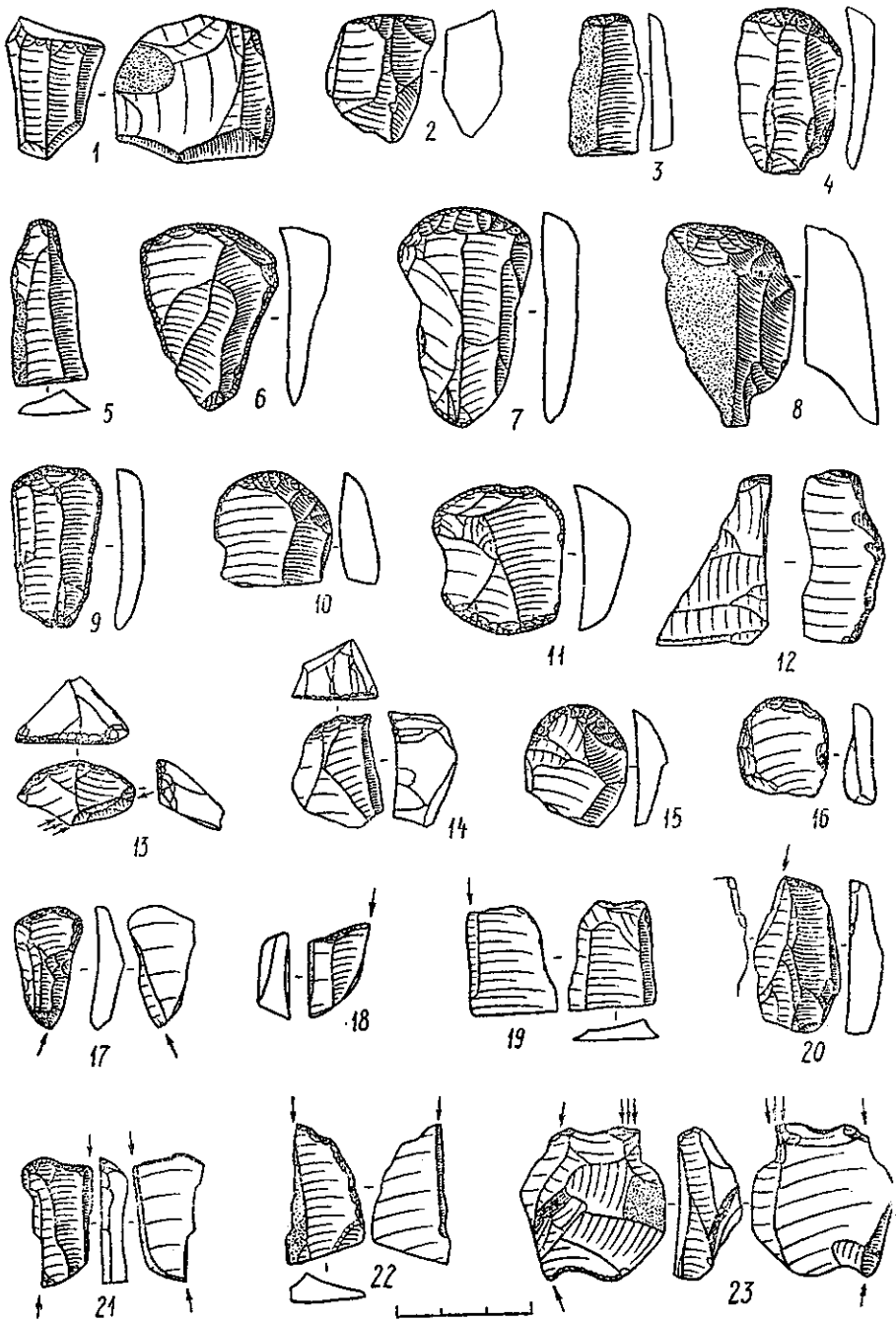

Рис. 1. Крем'яні вироби:

1—2 — нуклеуси; 3—16 — скребки; 17 — скребок-різень; 18—23 — різці.

Нуклеусів у колекції мало (рис. 1, 1, 2). Усі вони одноплощинні. Два з них торцеві (рис. 1, 1). Один екземпляр — це вторинне ядрище на уламку великого відщепу. З нього знімалися не звичайні у таких випадках мікропластинки, а дрібні відщепи.

Про виготовлення заготовок на місці стоянки, крім нуклеусів, свідчить також наявність дрібних грубих відщепів.

Пластинок без вторинної обробки у колекції 68 екземплярів, більшість з яких має довжину 2,5—4 см, а інші — до 6 см. Пластинки видовжених пропорцій нечисленні. Переважають заготовки з довжиною у два-три рази більшою, ніж ширина. Мікропластинок завширшки до 0,8 см дві (мабуть, результат умов збирання). Більшість пластинок має ширину 0,8—1,6 см (42). Пластинок завширшки 2,0 см більше — шість екземплярів. Переважають цілі пластинки (36). Уламки складаються з одинадцяти верхніх та восьми нижніх частин. Є також 13 перетинів пластинок. Загалом, пластини майже однаковою мірою представлено як правильними, так і неправильно-призматичними формами.

Відщепи (158 екз.) переважно невеликих розмірів (1—3 см). Зрідка трапляються відщепи 5—6 см.

Вироби з вторинною обробкою становлять 29,2 % усіх кременів та підрозділяються на такі групи *

Скребки	— 20
Різці	— 11
Скребок-різець	— 1
Скребловидне знаряддя	— 1
Вироби з підтескою кінців	— 22
Вістря	— 4
Пластинка з притупленим краєм	— 1
Пластинка зі скошеним кінцем	— 1
Пластинки з виїмками	— 5
Відщепи з виїмками	— 3
Пластинки з ретушшю	— 23
Відщепи з ретушшю	— 13

Всього: — 105

Скребки (рис. 1, 3—16), виготовлені на відщеплах та на пластинах, досить різноманітні: сім кінцевих на пластинах, два на перетинах пластин, кінцевий на пластинчатому відщепі, чотири кінцевих на відщеплах, на сколі з нуклеуса, подвійний, підокруглий, два нуклеоподібних та на відщепі. Скребків з високим лезом небагато (п'ять екз.). Сім скребків мають скошене лезо. У скребка на сколі з нуклеуса лезо майже пряме (рис. 1, 12). На одному з нуклеоподібних скребків гострий край злому знятий рядом різцевих сколів (рис. 1, 13). У трьох кінцевих скребків є ретуш по краю (рис. 1, 6, 9).

Більшість різців (рис. 1, 18—23) виготовлено на пластинах (вісім екз.) та рідше на відщеплах (три екз.). Переважають бокові різці (шість екз.), з яких п'ять косоретушованих та один пряморетушований. З трьох кутових різців один на кутку зламаної пластинки, другий — плоский (рис. 1, 19). Подвійний різець (рис. 1, 21) комбінований (боковий, пряморетушований — кутовий). Є також потрійний різець (рис. 1, 23).

Єдиний у комплексі комбінований виріб з вторинною обробкою представлений скребком-різцем (рис. 1, 17). Це комбінація кінцевого скребка та бокового косоретушованого різця.

Однією з найбільш цікавих та показових категорій знарядь є *pièces écaillées* (рис. 2, 1—11). Вони достатньо численні. Виготовлені на відщеплах (19 екз.), пластинах (два екз.) та з нуклеоподібного куска. У десяти виробів підтеска (або самопідтеска) є на двох кінцях,

* Такий високий процент виробів із вторинною обробкою не специфічний для цієї пам'ятки. Це характерна риса для всіх колекцій, зібраних на Нижньому Дніпрі, вона пов'язана з відсутністю крем'яної сировини на значній відстані від цього регіону, а також умовами зборів.

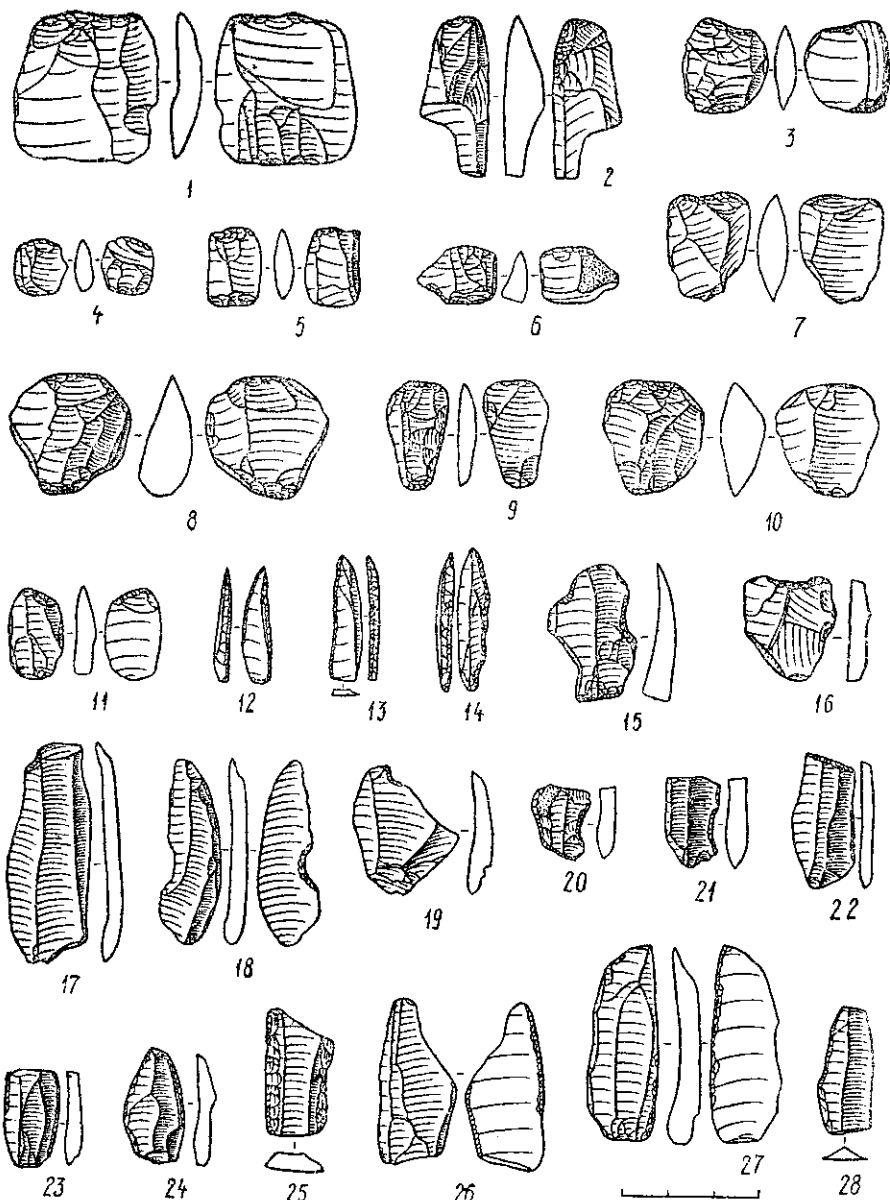

Рис. 2. Крем'яні вироби:

1—11 — вироби з підтескою кінців; 12—14 — вістря; 15—21 — пластинки та відщепи з виїмками; 22 — пластинка зі скошеним ретушню кінцем; 23—28 — пластинки з ретушню.

десять виробів підтесані з одного кінця (шість з них з обушком), у двох долотоподібних виробів є оббитий обушок та протилежний клиноподібний кінець без підтески (вони мали, мабуть, ту саму функцію та віднесені до цієї категорії умовно). Переважна більшість цих знарядь — дрібні. Використовувалися, безумовно, так же, як і аналогічні вироби зі стоянок у районі Костьонк, як рублячі знаряддя⁸.

Наступним важливим елементом у комплексі є дрібні граветтоподібні вістря (рис. 2, 12—14), оброблені крутою ретушню, що зрізала значну частину краю заготовки. Одне вістря мало зігнуту спинку, інше — пряму. У двох — край, протилежний притупленому, оброблений дрібною напівкрутою ретушню.

Пластинка з притупленим краєм оброблена ретушню, що чергується з зустрічною.

Пластинка зі скошеним ретушю кінцем (рис. 2, 22) — на правильній призматичній заготовці. Один з її країв частково оброблений дрібною притуплюючою ретушю.

Пластинки та відщепи з виїмками (рис. 2, 15—21) переважно невиразні. Заготовками для них служили правильні призматичні пластинки та тонкі пластинчасті відщепи. Виїмки широкі, але неглибокі (рис. 2, 15, 16, 18, 20, 21) або дуже дрібні (рис. 2, 17, 19). Лише одне знаряддя мало дві виїмки (рис. 2, 15), інші — по одній.

Пластинки з ретушю (рис. 2, 23—28) численні. Половина з них оброблена дрібною притуплюючою або напівкрутою ретушю. Похилою ретушю оброблена лише одна пластинка (рис. 2, 25). У інших знарядь дрібна та найдрібніша ретуш займає лише маленькі ділянки краю (іноді близько 0,5 см). У більшості випадків це, мабуть, не обробка, а спрацьованість при роботі.

Відщепів з ретушю майже у два рази менше, ніж ретушованих пластинок. Ретуш переважно дрібна, крута на напівкрута.

Крім перерахованих категорій виробів, у колекції є невизране скреблоподібне знаряддя та три вироби, які (судячи за спрацьованістю кінця та країв), мабуть, використовувалися як ретушери.

На підставі колекції крем'яних виробів місцезнаходження Любимівка III датуються кінцем пізнього палеоліту.

При порівнянні матеріалів Любимівки III з комплексами відомих до цього часу пізньопалеолітичних пам'яток степової зони Північного Причорномор'я та прилеглих територій (крім матеріалів стоянки Підпоріжний II у Надпоріжжі) відсутність близьких аналогій помітна навіть без аналізу. Насамперед колекція Любимівки III виділяється наявністю значного проценту *pièces écaillées*⁴, не характерних для цього регіону. Вони відомі у нижньому шарі Сюрені I⁵, у Кам'яній балці II (близько 3 %) ⁶ та поодинокі в деяких пам'ятках Надпоріжжя⁷ та Північно-Західного Причорномор'я⁸. Визначальним типом знарядь є також граветтоподібні вістря.

Близькою аналогією колекції крем'яних виробів Любимівки III є матеріали фінальнопалеолітичного місцезнаходження Підпоріжний II у Надпоріжжі⁹. При порівнянні комплексів помічаємо, що в обох пам'ятках існують одні і ті самі визначальні типи знарядь — граветтоподібні вістря, *pièces écaillées*' пластинки та відщепи з виїмками, пластинки зі скошеним кінцем. Досить близькі і такі масові категорії знарядь, як скребки та різці. Необхідно відзначити наявність у Любимівці III поодиноких нуклеоподібних скребків, відсутніх у Підпоріжному II та в Любимівці III серединних різців, які в Підпоріжному II трапляються у невеликій кількості. У цілому відмінність між цими комплексами полягає, насамперед, у різному процентному співвідношенні між основними категоріями виробів з вторинною обробкою. У Любимівці III скребків у два рази більше, ніж різців, а в Підпоріжному II кількість їх однакова. У Любимівці III процент *pièces écaillées*' у кілька разів вищий, ніж у Підпоріжному II, та у той же час в Підпоріжному II значно більше граветтоподібних вістрів.

Незважаючи на вказані відмінності, поєднання основних типів знарядь, властиві для обох місцезнаходжень, рідко виділяють їх серед пізньопалеолітичних пам'яток Північного Причорномор'я. До того ж відміни в матеріалах Любимівки III та Підпоріжного II можуть бути результатом різного віку пам'яток. Колекція Підпоріжного II виглядає більш розвинутою. Порівняльний аналіз дає змогу припустити, що для Підпоріжного II матеріальна культура Любимівки III могла бути якщо не прямою генетичною підосновою, то в усякому разі одним з основних складових компонентів.

Складніше з'ясувати підоснову пам'яток типу Любимівка III — Підпоріжний II. Однозначно ставити питання про культурну належність цих місцезнаходжень ще передчасно.

При публікації матеріалів Підпоріжного II С. В. Смирнов як близькі аналогії наводить румунські фінальнограветтські стоянки з околиць Чахлеу¹⁰.

Комплекси Любимівки III та Підпоріжного II дійсно мають багато спільного зі «східнограветтськими» пам'ятками Румунії. Близькі вони також до матеріалів молдавських стоянок Костешти I¹¹ та Атаки II¹². Але, враховуючи, що у комплексах Любимівки III та Підпоріжного II наявні *pièces écaillées*, які практично відсутні у матеріалах молдавських та румунських стоянок, можна вважати, що на Нижньому Дніпрі виявлено пам'ятки з матеріальною культурою, що склалася в результаті контакту населення території Молдавії та Румунії з населенням східних територій (Дон?).

н. п. оленковскій

Любимовка III — новый позднепалеолитический памятник на Нижнем Днепре

Резюме

Местонахождение Любимовка III открыто в 1976 г. у с. Любимовка Каховского района Херсонской области. На основании коллекции кремневых изделий оно датируется концом позднего палеолита. Определяющими типами изделий со вторичной обработкой в комплексе являются изделия с подтеской концов (рис. 2, 1—11), граветтоидные остря (рис. 2, 12—14), пластинки и отщепы с выемками (рис. 2, 15—21).

Единственным памятником в Северном Причерноморье с относительно близким Любимовке III комплексом кремневых изделий является надпорожское местонахождение Пидпорижний II. Памятники этого типа могли сложиться на Нижнем Днепре в результате контакта различных этнических элементов.

¹ Телегін Д. Я. Сліди епіпалеоліту та неоліту на Нижньому Подніпров'ї. — АП УРСР, 1961, т. 10, с. 194—196.

² Станко В. Н. Разведки палеолита на Нижнем Днепре. — АИУ, 1968 г. Киев, 1971, с. 105—107.

³ Рогачев А. Н. Костенки IV — поселение древнекаменного века на Дону. — МИА, 1955, № 45, с. 138—139; Борисковский П. И. Очерки по палеолиту бассейна Дона. — МИА, 1963, № 121, с. 37, 77.

⁴ Оленковскій Н. П. Изделия с подтеской концов в позднем палеолите Нижнего Днепра. — В кн.: Актуальные проблемы археологических исследований в Украинской ССР (тез. докл.). Киев, 1981, с. 10.

⁵ Векилова Е. А. Стоянка Сюрень I и ее место среди палеолитических местонахождений Крыма и ближайших территорий. — МИА, 1957, № 59, с. 267—268.

⁶ Гвоздовер М. Д. Позднепалеолитические памятники Нижнего Дона. — САИ, 1964, вып. А1-5, с. 40.

⁷ Смирнов С. В. Палеоліт дніпровського Надпоріжжя. — Київ, 1973, с. 75, 107; Смирнов С. В. Новое позднепалеолитическое местонахождение в Надпорожье. — АИУ, 1968, Киев, с. 22—25.

⁸ Красковський В. І. Пізньопалеолітичні пам'ятки долини річки Барабой. — В кн.: Матеріали з археології Північного Причорномор'я. Одеса, 1960, с. 180—183; Станко В. Н., Смольянинова С. П., Иванов Г. И. Раскопки позднепалеолитических стоянок Анетовка I и II на Среднем Буге. — В кн.: Древности Северо-Западного Причерноморья, Киев, 1981, с. 10.

⁹ Смирнов С. В. Палеоліт дніпровського Надпоріжжя, с. 104—114.

¹⁰ Там же, с. 110—112; Смирнов С. В. Позднепалеолитические памятники Надпорожья и их место среди степной полосы Европейской части СССР. — В кн.: Проблемы палеолита Восточной и Центральной Европы. Л., 1977, с. 151—152.

¹¹ Григорьева Г. В., Кетрару Н. А. Позднепалеолитическая стоянка Костешты I. — АИМ-1973. Кишинев, 1974, с. 20—30.

¹² Кетрару Н. А. Памятники эпох палеолита и мезолита (Археологическая карта Молдавской ССР, вып. 1) — Кишинев, 1973, с. 86—88.

В. І. НІКІТІН

Поселення доби середньої бронзи поблизу с. Мала Корениха Миколаївської області

У степах Північно-Західного Причорномор'я до початку робіт Інгульської експедиції Інституту археології АН УРСР (керівник О. Г. Шапошникова) серед пам'яток катакомбної культури¹ були відомі лише окремі поховання та деякі випадкові знахідки². В останні роки становище різко змінилося. Археологічними експедиціями Інституту ар-